

Fuster, un escèptic entre fervorosos

Tobies Grimaltos
Universitat de València

He pres el títol d'aquesta ponència d'un escrit d'Enric Sòria: «D'un escèptic en un país de fervorosos» (Sòria 2003) es diu el seu text. Sòria afirma que el sintagma és del mateix Fuster. Si he manllevat l'expressió, ha sigut perquè em sembla ben adequada per al tema que vull tractar: l'escepticisme anòmal de Fuster en un país sempre enfervorit. I dic anòmal per contrast, pel contrast que suposa aquesta actitud crítica i un tant dessapassionada davant del fervor dels convençuts de tota mena. Era el seu un escepticisme ampli. Com a escèptic, Fuster combatia qualsevol dogma, qualsevol doctrina, qualsevol filosofia-metafísica que se li posara al davant, guiat per un humanisme que es malfiava de tot això com a elements que portaven a l'enfrontament violent, a la dominació i la corresponent submissió. I ja sabeu que els dogmàtics, pel fet de ser-ho, solen ser fervorosos.

El que vull fer ací és esbrinar, analitzar, des d'un punt de vista filosòfic, en què consistia exactament l'escepticisme de Fuster i examinar-lo amb la vista posada també en el seu proclamat relativisme. Primer, perquè malgrat que pràcticament tots els autors que han tractat l'obra de Fuster parlen del seu escepticisme, pocs són els que l'han analitzat a fons i menys encara des d'un punt de vista filosòfic. També perquè els que n'han parlat l'han posat al costat

* Són diverses les persones que han fet comentaris ben interessants a aquest treball i que m'han servit per millorar-lo. Vull donar ací les gràcies a Vicent Alonso, Miracle Garrido, Carlos Moya, Sergi Rosell, Josep Maria Terricabras i Ramon Vicent.

del relativisme, igualment proclamat per l'assagista de Sueca, i han vist aquesta parella de *ismes* com la cosa més natural del món, quan jo no estic convençut que ambdues coses puguen conviure de la manera tan pacífica i consubstancial que uns i altres en pressuposen. En tercer lloc, i amb relació amb el primer punt, vull mostrar que sí, que efectivament, tot i els dubtes d'alguns que han dit que la passió que esmerçava en les seues posicions és incompatible amb un autèntic escepticisme, Fuster era escèptic.

UN ESCEPTICISME RAONABLE

Per començar, i per tal d'evitar d'entrada possibles malentesos i confusions, dedicaré la primera part d'aquest treball a fer una sèrie de clarificacions conceptuals relatives a l'escepticisme. És clar que «escepticisme» i «escèptic» són paraules molt usades i com a tals rebregades i gastades. Com les paraules que tenen atractiu i certa popularitat són emprades de moltes maneres, de vegades sense massa precisió i sense detenir-se a pensar què es vol dir amb elles, sense que siguin el símbol d'alguna idea clara i precisa, que diria Locke. També és cert que, de manera ben definida, es poden trobar diferents tipus d'escepticisme dins de la tradició (acadèmic i pirrònic fonamentalment). Això vol dir, i ja ho avance, que el que jo caracteritzaré ara mateix tindrà excepcions i que algú podrà objectar que no és únic, que parle d'un tipus, d'una espècie i no de tot el gènere. Valga, doncs, aquest aclariment: caracteritzaré el que pense que és un escepticisme raonable, com raonable volia ser el de Fuster i veurem després si el seu s'hi adiu. Anem-hi, doncs.

Primer: escèptic és qui dubta, no qui nega. Qui nega pot ser tan dogmàtic com qui afirma. Així, l'escèptic no és qui nega o no ho es pel fet de negar. L'escèptic és qui nega o qui afirma de manera cauta, dubitativa, provisional. Per la mateixa raó, ser escèptic no vol dir no creure, sinó no estar convençut.¹ Ser escèptic, per exemple,

1. No compartesc per tant, i com faré veure de manera més extensa en parlar d'escepticisme i acció, l'opinió de J. F. Mira que «un escèptic de debò» és algú «que no creu res i dubta de tot»; dubtar i creure no sols no són incompatibles, sinó que, més aviat, la creença és gairebé condició per al dubte, qui descreu

respecte de si ara plou, no vol dir creure que no plou, sinó no estar convençut que plou, i, per tant, no estar convençut tampoc del fet que no plou. Ser escèptic no és incompatible amb creure una cosa sinó amb descartar de manera definitiva la contrària.

Per tal de poder ser escèptic cal tenir, considerar un contingut, una proposició, un possible objecte de creença (no tenir-lo és simplement ignorar), i preguntar-se per la seua veritat, no acabar-se de convèncer de la seua veritat, com no descartar tampoc del tot la seua falsedat. Aquest contingut és el que els filòsofs anomenem una proposició: que Kant va escriure la *Crítica de la raó pura*, que dos i dos són quatre o que la literatura aconsegueix una funció social. El filòsofs solem representar aquestes proposicions mitjançant lletres, a partir de la P. Ser escèptic, doncs, respecte de P, vol dir no descartar de manera definitiva que el cas siga no-P. Això és tant compatible amb creure, sense convicció que P, com amb no creure que P, però no estar convençut tampoc que és el cas que no-P. Penseu que creure no és una qüestió de tot o res, sinó una actitud gradual, es creu amb més o menys intensitat. En la meua opinió –que podria argumentar però no ací, que no és el lloc– la creença s'estén des de la consideració que P és més probable que no-P (és a dir que cadascuna de les seues alternatives i totes juntes) fins la certesa absoluta. Així, doncs, és només la certesa la que és incompatible amb el dubte i l'escèptic és enemic de la certesa, no de la creença. Ara bé, en la mesura que saber implica estar segur, també al coneixement s'oposa l'escèptic. L'escèptic nega que sabem (fins i tot pot negar que es puga arribar a saber). En conclusió, doncs, l'escepticisme no és incompatible amb la creença, però sí amb l'afirmació de coneixement. Aquest (tipus de) escèptic és, doncs, algú que sempre considera que ha d'indagar més, mirar amb més cura (considereu sinó, l'etimologia de la paraula mateixa). No és algú que fa *epoché* o suspèn el judici o no definitivament, sinó que s'afanya en seguir preguntant i cercant, i en conseqüència, adopta

completament, tampoc no dubta sinó que creu (està convençut) que no. Veieu Mira (1995: 17). El mateix Fuster estaria en contra quan diu: «Un escèptic no és un senyor que no creu en res» (Roig 2003: 210). I, fins i tot, Sext Empíric, el gran pirrònic, afirma que ells (els «escèptics») creuen simplement en el sentit d'assentir, sense vehemència (Vegeu Sexto Empíric 1993: I, 239).

una actitud distanciada envers les seues creences o possibles creences, i continua indagant. Perquè dubta, cerca, ja que, com deia Peirce, el dubte és el motor de la recerca. De fet, per a Peirce el dubte és com la pregunta, dubtar és continuar preguntant, preguntant-se.

Per tant, i cal advertir-ho també, escèptic i incrèdul no són el mateix. Com diu Peter Klein (2009),² l'incrèdul té fonaments per a la seua incredulitat, i fonaments que es poden eliminar. Una vegada eliminades les raons per a no acceptar, per a no creure, qui era incrèdul, acabarà creient i creient sense dubtes. L'escèptic, en canvi, té un dubte que és, més aviat, inerradicable, permanent.

Una altra qüestió que crec que cal remarcar (i que ja he avançat d'una manera un tant amagada dalt) és que l'escèptic no nega l'existència de la veritat, ans al contrari necessita, com a condició de possibilitat de la seua posició, de la seua existència. Només si es diferencia entre veritat i falsedat, té sentit el dubte. Dubtar pressuposa poder estar errat i l'error, l'existència, almenys com a possibilitat, de l'encert, de la veritat. Al cap i a la fi, generalment i tal i com han assenyalat Hilary Putnam o Crispin Wright per exemple, l'escèptic sol ser un *realista*, és a dir, algú que concep la veritat com quelcom epistemològicament transcendent: com quelcom que pot estar més enllà del nostre abast cognitiu; o, dit encara d'una altra manera, quelcom que no depèn de les creences humanes ni de totes les creences humanes. No importa com de convençuts estiguem ni que estiguem tots convençuts, les nostres creences poden ser falses i poden ser-ho, fins i tot, en les millors condicions epistemològiques obtenibles. Per tant, aquesta és una altra precisió que cal fer i sobre la qual cal insistir, atès que molts confonen ambdues coses: la veritat no és la certesa, com la certesa no és la veritat; sobretot si per certesa entenem la certesa psicològica o moral. Però tampoc veritat i certesa lògica són el mateix. Que la veritat i la certesa psicològica no són la mateixa cosa, ho mostra el fet que hom pot estar absolutament convençut d'alguna cosa i estar errat, com també pot dubtar molt d'alguna cosa i que aquesta siga

2. Al mateix lloc, diu Klein: «Negar una cosa no és més que assentir a la seua negació. Atès que el pirrònic pensava que l'assentiment —és a dir la actitud-pro requerida per al coneixement— involucrava la certesa que la qüestió havia sigut finalment resolta, no assentien a cap proposició que consideraren no evident».

vertadera. Que certesa lògica i veritat no són el mateix ho mostra el fet que la majoria de les veritats són contingents i probables. És a dir, la majoria de coses que són vertaderes podrien haver sigut falses i la seua falsedat perfectament concebible i no contradictòria. Tornant a posar els peus a terra: l'escèptic creu en l'existència de la veritat, és un postulat necessari de la seua posició; d'allò que dubta o allò que nega és que la tinguem alguna vegada o que, fins i tot, siga possible abastar-la.

Tampoc l'escepticisme i el relativisme són la mateixa cosa, ni l'un és necessàriament conseqüència de l'altre, tot i que (en algun sentit almenys, que després precisaré) pot ser-ho. L'escèptic sol ser un absolutista respecte de la veritat, la veritat és una, la mateixa per a tots, perquè no és de ningú. El problema, torne a dir, no és la seua existència, ni tampoc la seua unicitat, el problema és un altre: obtenir-la, abastar-la, conèixer-la, que, potser, és impossible. El relativista en canvi sí que nega la unicitat de la veritat, l'existència d'una veritat única –o, com a mínim, en parla de moltes–, la fa relativa a alguna cosa i, per tant, parla de diferents veritats.³ Les coses no són vertaderes o falses sinó relativament i poden ser les dues coses alhora segons el context; és a dir, la mateixa cosa pot ser vertadera o falsa segons per a qui (i la veritat és sempre veritat-per-a-algú), amb l'afegit que uns i altres poden estar, per tant, encertats. Per al relativista, pot ser prou creure una cosa perquè aquesta siga veritat. Perquè qui creu una cosa la considera veritat i ser veritat és ser així considerat (tot i que no sempre és prou que així ho considere algú; l'error també és possible si hi ha discrepàncies entre l'individu i, per exemple, la majoria dels membres o la norma de la societat en la que viu). Amb tot, i com he dit, l'escèptic pot acabar sent relativista. Com que pensa que la veritat és inassolible, almenys en alguns terrenys, pot pensar que de l'única veritat de la qual es pot parlar i l'única amb la qual es pot tractar és la relativa,

3. Així, Maria Baghramian diu en el llibre *Relativism*: «l'afirmació relativista és, doncs, que la presència o absència de propietats com són ara la veritat, la racionalitat, la bondat, etc., i l'adscripció correcta de predicats com "és veritat", "és racional", "és ètic", etc., depén, no solament dels objectes als quals es fa l'adscripció, sinó que depén també de factors tals com les normes socials i culturals, dels marcs cognitius, les èpoques històriques, etc.» (Baghramian 2004: 5).

les relatives. De tota manera, però, i per això, no és un relativista *stricto sensu*, perquè considera que la veritat de debó no és relativa i que les veritats relatives són un succedani accessible d'allò que és inabastable.

Cal observar també, i sense ànim de confondre, que «escèptic» és un terme relatiu, hom és escèptic relativament a alguna cosa o a alguna parcel·la de suposat coneixement. Per exemple: hom pot pensar que és possible el coneixement científic, però dubtar que siga possible el coneixement ètic. Difícilment hom és escèptic en relació a tot.

Finalment, i a diferència d'allò que alguns han suggerit, l'escepticisme no impossibilita l'acció, ni tampoc el compromís. Un exemple una mica barroer podrà servir per il·lustrar-ho. Jo crec que vaig aparcar el cotxe al cantó del meu carrer, però no n'estic, en absolut, cert, tinc els meus dubtes. Cada dia l'aparque allà on puc i no recorde mai massa bé on he aparcat. Doncs bé, a pesar de tots els meus dubtes, si necessite agafar el cotxe em dirigiré al cantó i no m'estaré assegut a la butaca de casa fins que recorde amb tota seguretat on vaig aparcar.

I ara anem a les qüestions que volíem tractar. Fins a quin punt s'adequa el pensament de Fuster a aquest tipus d'escepticisme? Fins a quin punt els seus proclamats escepticisme i relativisme són compatibles?

VERITAT

Mirem primer la qüestió de la veritat. Per començar, hom podria objectar que Fuster es malfiava de la veritat, no sols del fet que fóra possible obtenir-la, com dic que fa l'escèptic, sinó de la possibilitat mateixa de la seua existència i del seu valor, que fóra de cap valor i que poguera haver alguna cosa així. Pensem, sinó, en texts com aquest:

La veritat, recordem-ho, fou definida, durant centúries, com una adequació entre el nostre intel·lecte i les coses (Fuster 1969: 426),

en contexts on mostra la seua clara oposició. Són anotacions com aquesta les que han portat els comentaristes a considerar que el nostre assagista abomina de la veritat. D'una manera desafortunada en la meua opinió, Josep Iborra arriba a dir: «L'escèptic, però, [i està parlant més aviat de Fuster] mai no parlarà de la "Veritat", si no és per a dir que pertany a l'esfera de la "fantasia". El sol fet de creure-hi és ja una actitud aberrant. Esperar que la "raó" i la "natura" siguin "adequables" (Iborra 1982: 143).

Certament, la veritat així entesa comporta una sèrie de compromisos tàcits als quals Fuster s'enfronta de manera radical. En primer lloc, suposa una concepció de l'intel·lecte i del llenguatge que pogueren reproduir de manera isomòrfica o especular les suposades essències de les coses.⁴ Però Fuster sap ben bé que el llenguatge és una convenció humana i, en aquest sentit, arbitrari. Filant encara més prim, arriba a escriure en *Judicis finals*:

La veritat a l'escola.— «*Adaequatio intellectus et rei*». Bé, però ¿què vol dir *adaequatio*, i ¿què vol dir *intellectus*?, i què vol dir *rei*? Fins i tot, ¿què vol dir *et*? (Fuster 2003: 48).

Dubta, i molt, de la capacitat del llenguatge per atrapar la realitat si aquesta realitat vol ser una espècie de cosa-en-si, al marge de la captació humana sempre, necessàriament, mediada. Tots sabem del seu antiessencialisme. Però ja fa temps que la filosofia ha prescindit de considerar la veritat d'aquesta manera. La veritat es predica de les oracions o de les proposicions, és, per tant, una qüestió semàntica que necessita d'un llenguatge i d'uns conceptes per tal de poder-se predicar, i el llenguatge i els conceptes són humans, convencionals. D'una altra banda, la raó, com el llenguatge, té els seus límits. Com defensa Josep Lluís Blasco en el seu article «Joan Fuster i la Il·lustració», Fuster fa seua «l'aposta de la Il·lustració» per «una raó limitada, finita i en conseqüència insatisfactòria» (Blasco 2004: 297) i, caldria afegir, que Fuster sap que és l'única possible, i això és quelcom que cal no perdre de vista. Si entenem la raó com una raó humana, limitada, i entenem

4. El text de Fuster que acabem de citar, continua així: «...i en els moments de màxim candor, s'ha arribat fins i tot a suposar que les imatges conceptuals elaborades pels homes decidien la realitat de les mateixes coses».

la veritat com quelcom que es predica de les oracions del llenguatge humà i no com aquella *adaequatio* absoluta, no mediada, no veig cap problema per dir que Fuster creia en l'existència d'aquesta veritat, més modesta, però l'única possible, tot i que siga, com diu Calaforra, «un ideal regulador de l'activitat cognoscitiva [...] la safandria que se li mostrava a l'ase perquè anara anant; no era pas el seu àpat, sinó aquella imatge gràcies a la qual es posava en moviment» (Calaforra 2006: 60). És a dir, existeix, però, la podem obtenir? Això justament constitueix l'essència de la posició escèptica.

He dit adés que generalment l'escèptic no dubta de tot ni de tot alhora. Disposem d'algunes veritats, diu el mateix Fuster, el problema és que aquestes són absolutament trivials, sense substància. Es tracta de veritats de Pero Grullo, no massa interessants des d'un punt de vista humanista. Pel que fa a la ciència, en la seua opinió, no importa tant la veritat com el profit, la seua capacitat per millorar la nostra vida, per proporcionar-nos confort.

La teoria dels homes se superposa a la realitat com una xarxa: no arriba a més. Per fortuna, la seva 'pesca' acostuma a ser fructuosa... (Fuster 1969: 429).

I una altra vegada tenim ací i malgrat tot, confirmació del que hem anat dient: hi ha una realitat independent (allò que determina quines coses són vertaderes), però la nostra teoria només se superposa com una xarxa, com quelcom que no la copia, sinó que l'estructura d'una determinada manera per a nosaltres, una manera de cap i de nou convencional.

Respecte de la concepció que tenia de la ciència, els comentaries han dit fonamentalment aquestes dues coses: que tenia una concepció pragmatista de la veritat en ciència i que no era gens escèptic respecte de la ciència i el seu paper en la societat.⁵ També

5. El seu fervor procientífic o protecnològic ha rebut nombroses crítiques com és sabut. Una darrera mostra és l'article de Ernest Garcia «La societat valenciana mig segle després», dins Gustau Muñoz (ed.) 2009. Es diu allí: «Tot sovint, Fuster va mostrar una confiança sense fissures (o amb molt poques) en el progrés tècnic». I Garcia tracta aquests textos de Fuster, juntament amb altres sobre la seua societat contemporània, de pàgines «conceptualment ensopides» que «estan amb massa freqüència llastades pel tòpic».

ací vull fer alguna matisació. El que jo pense, més aviat, és que tenia una concepció pragmatista de la ciència, no de la veritat en ciència. Pensava que allò interessant d'ella, no era la mesura en què ens poguera acostar a la veritat, sinó, com he dit, el profit que ens poguera aportar i que realment ens proporcionava. El fet que no fóra escèptic respecte d'aquest profit no implica que no fóra escèptic, doncs, respecte de la seua capacitat de proporcionar veritats; amb tot, simplement considerava un altre el valor de la ciència, el seu objectiu. Al cap i a la fi, ell mantenia que les hipòtesis científiques no pretenien ser vertaderes, sinó «avantatjoses», útils.⁶ No obstant, i ja ho he dit, l'escèptic no té per què ser escèptic respecte de totes les coses.

Amb tot, és allà on la veritat esdevé interessant, en qüestions d'ètica, de política, on aquesta comença a ser ben problemàtica. Després tornarem ací de tota manera. Insistisc, però: el fet que no disposem de veritats interessants, no vol dir que aquestes no existesquen. Una és una qüestió epistemològica, l'altra metafísica (amb perdó). I és el mateix Fuster qui diu:

[L]'escepticisme és un mètode, és posar a prova les teues idees permanentment, i les idees dels altres, és una desconfiança inicial, però no per abolir un principi de veritat, sinó per depurar-lo (Roig 2003: *Ibid.*)

6. Recordeu allò que ens diu en *Sagitari*: «la diferència entre la “ciència” i les fabulacions pseudocientífiques –des de la la Metafísica a la Sociologia (i, naturalment, no cal parlar de la grotesca hipèrbole d'una “ciència de la literatura”)– resideix en aquest punt: en una renúncia al concepte de «veritat». La “veritat” és una invenció acientífica. No hi ha “veritats científiques”» (Fuster 1993: 114).

Crec que, amb tot, el concepte de veritat que Fuster denuncia ací és, una altra vegada la veritat com *adaequatio*, la veritat com a còpia o fotografia de la realitat no mediada per la convencionalitat i la relativitat dels conceptes humans. Però per tal de poder dir coses vertaderes o no, per tal de poder fer descripcions, enunciar fets possibles, necessitem de conceptes, que no són neutres. Tota descripció es fa des d'un esquema conceptual o altre.

CERTESA

Com he dit més amunt, l'escepticisme s'oposa a la certesa. La certesa atura la indagació; el dubte en canvi hi mena. Antoni Riera és també de l'opinió que l'escepticisme de Fuster és d'aquest tipus: «proposa el dubte sistemàtic, l'afany d'indagació constant, la disponibilitat intel·lectual i moral permanents» (Riera 1993:52). «Intel·lectual i moral», diu Riera, i això és clau. Ja sabem que per al nostre autor, la raó, la raonabilitat és un antídoto contra el fanatisme (i la badoqueria) i tots els seus mals, i ho és perquè dubta, allò raonable és dubtar, «no mamar-se el dit», no deixar-se enganyar. L'escepticisme té una funció racional i moral, desinfectadora, és el seu un escepticisme pragmàtic, practicant. L'escèptic reexamina, desconfia, no s'acaba de convèncer. Les conviccions, ens diu, són prejudicis que tanquen l'espectre per a noves creences. L'escèptic, com dèiem, no és contrari a les creences, no és un incrèdul i Fuster ens confirma, constantment, que així és el seu escepticisme.

Fa vergonya citar, per tant i tant citada, la seua famosa apologia de l'escepticisme (Fuster 1978: 41). Quan parla de l'aspecte intel·lectual, conclou que els escèptics «dubten i encerten». Molt s'ha elucubrat sobre quin és el significat d'aquesta conclusió. Al respecte, comenta Guillem Calaforra: «I ens deixa amb la perplexitat d'aquesta emprenyadora conjunció copulativa: encerten gràcies al fet de dubtar? Encerten en tant que dubten i, doncs, el dubte en si és un encert? Dubten i, sense relació causal amb el resultat, encerten? La raó i el dubte són sinònims?» (Calaforra 2006: 206). En la meua opinió, aquest encert del dubte, fruit de la raonabilitat i de la prudència, té a veure precisament amb la seua naturalesa mateixa. Com he assenyalat, dubtar no vol dir no creure, sinó no estar convençut. Imaginem el cas contrari, el d'aquell que no té cap dubte, que està cert: no necessitarà continuar indagant, no prestarà cap atenció a les possibilitats alternatives. Si està errat, estarà completament errat, perquè accepta, diguem-ne, al cent per cent el contingut de la seua creença; amb totes les seues implicacions teòriques i pràctiques. L'escèptic, en canvi, és aquell que no acaba d'estar convençut. Considerem l'objecte d'una creença com una resposta a una pregunta. Des d'aquesta perspectiva, crec que podem entendre millor quina és la relació de l'escèptic amb la creença i el

dubte. Per tal de portar a terme els nostres plans i les nostres accions, necessitem contínuament respondre preguntes. Són aquestes respostes l'objecte de les nostres creences i (possibles coneixements). Considerem una pregunta qualsevol: «A quina hora és l'examen?». Suposem que es tracta d'un examen de setembre i imaginem que, de bon començament, l'evidència de què disposen dos individus és la mateixa, posem que siga el record d'haver-ho consultat en juny, però sense fer-ne cap anotació a l'agenda. El dogmàtic és qui creu que és a les sis de la vesprada, sense cap mena de dubtes, descartant definitivament qualsevol altra opció, qualsevol altra resposta possible. Representem la proposició «L'examen és a les sis» amb P. El dogmàtic, doncs, és algú que accepta P com l'única resposta a la pregunta sobre quan és l'examen. L'ignorant és aquell que no té cap P, ni Q, ni R, per respondre la pregunta. No té ni idea sobre a quina hora és, no té opinió sobre la veritat de P o de Q o de R. En casos pitjors, pot no saber tan sols què comptaria com a resposta a la pregunta. Com, per exemple: «On és el carrer Venancio Núñez?». L'escèptic, pel contrari, és algú que creu que l'examen és a les sis, però no n'està segur. La diferència entre el dogmàtic i l'escèptic és que el primer no farà res per comprovar que realment l'examen és a aquella hora, per comprovar que realment està encertat, i, si està errat, estarà completament errat: no farà l'examen. L'escèptic, en canvi, pensarà que haurà de fer més comprovacions, anirà proud abans a la facultat per si de cas, no es confiarà i mirarà els taulers d'anuncis. L'escèptic accepta P, però no descarta definitivament Q o R (és a dir no-P). És molt més difícil que l'erre l'escèptic que no el dogmàtic. Diguem-ne que el dogmàtic té només una possibilitat d'encertar i, per tant, moltes d'errar. L'escèptic té moltes més oportunitats d'encertar-la: dubta i encerta. Si substituïu la nostra pregunta matussera sobre l'horari de l'examen, per alguna més interessant, més punyent i amb més implicacions per a la vida i la convivència, la cosa, em concedireu, guanya.⁷ L'escèptic no s'ancora

7. Hem de tenir en compte que l'exemple de l'examen val només fins a cert punt i no cal estendre l'analogia més enllà d'on cal. En la qüestió de l'examen, pot haver-hi evidència conclouent. Arriba un moment que es pot saber realment si l'examen era o no a les sis: a les sis de la vesprada (o un poc més tard) la qüestió és resol. En l'exemple m'interessa ressaltar la diferent actitud de l'escèptic i

en una posició, en una idea, l'accepta potser, però temptativament, explora unes altres possibilitats, altres alternatives, busca, fins i tot, possibles objeccions. Assaja noves possibilitats, altres opcions possibles. Així, doncs, dubtar és un encert en sí mateix, perquè és un bon mitjà per evitar l'error i les seues conseqüències; l'escèptic fa bé de dubtar, ho encerta.

Aquesta és la raonabilitat de l'escèptic, aquesta la seua prudència: no adormir-se mai, seguir buscant, no descartar del tot les alternatives, per no anar, com més va més i com li pot passar al dogmàtic, completament errat. A més, és una manera de fomentar la tolerància (a falta d'una paraula millor): en saber-se fal·lible, en no entossudir-se en les pròpies posicions se sol ser més comprensiu amb les posicions d'altri. Tots aquests són els encerts del dubte.

El gènere que practica, l'assaig, n'és justament l'exemplificació i el resultat:

L'assaig –ens adverteix Fuster– [...] no acaba mai: en si, es redueix al pur procés de buscar, d'esbrinar, de fer hipòtesis o desfer-ne. El resultat final, quan n'hi ha, no pretén presentar-se amb el menor èmfasi definitori ni assertiu [...] es resigna a ser humaníssimament provisional: subjecte a contínua rectificació, contradint-se a estones, cautelós o atrevit, sempre conscient de la seua deficiència (Fuster 1965: 10).

ESCEPTICISME RELATIU O RELATIVISME

És tradició, i una tradició no exempta de fonament, qualificar Fuster com un escèptic relativista, sense qüestionaments de cap mena. És més, pel que hem vist, els autors solen considerar que una cosa i l'altra si no són germanes, sí que, almenys, van juntes. En la meua opinió, en canvi, això d'escèptic relativista fa mal de casar; si no són nocions incompatibles, no és clar que puguen conviure amb tanta harmonia com sembla que la majoria pressuposa. I

el dogmàtic en un mateix moment, en el moment en què cap dels dos disposa d'evidència suficient. Penseu que en les «qüestions humanes», aquelles de les quals parlaré després, mai (o gairebé) no arribem a les sis de la vesprada, és a dir, a una evidència concloent.

això és el que em propose esbrinar ara: la convivència d'ambdues posicions en Fuster.

He dit que aquesta tradició té fonament i en té en la mateixa obra de Fuster. Sense anar més lluny, en la carta que, fent una espècie de mapa general de la seua obra, li adreça a Júlia Blasco, diu:

Els ingredients d'«escepticisme» que s'hi poden entreveure responen igualment a aquest plantejament bàsic: l'aplicació final d'un punt de vista «raonable», que, en definitiva, no és «abstracte», no és el d'un esquema preconcebut, ans al contrari, el d'un «raonable-concret», que respon, sí, a unes conviccions elementals, de «racionalitat», però conscients de la seua «relativitat» (o del seu «relativisme»). (Blasco 2002: 315).

Com he dit en la caracterització de l'escepticisme raonable amb la qual obria aquesta ponència, «escepticisme» és un terme relatiu o relacional, com ho és «realisme». Hom és escèptic respecte d'alguna cosa, com hom és realista respecte d'alguna cosa. Cal ser realista per tal de poder ser escèptic. Però hom no és realista respecte de tot. Es pot ser realista físic i antirealista moral, per exemple, i aquest sembla ser, amb matisacions, el cas de Fuster. Hem afirmat, i això ho ha emfasitzat ben bé Antoni Riera, que la motivació escèptica de Fuster prové del seu humanisme, té una raó moral. L'autor suecà és algú que està convençut del valor, de la importància, de la irrenunciabilitat de certs valors morals, però ací acaba (i potser acaba per això) el seu realisme moral.

Riera ens diu:

[posa] tots els recursos argumentals i d'estil contra els exclusivismes de caràcter dogmàtic, els quals, per l'assimilació que fan del *judicis de valor* als *judicis de fet*, pretenen, segons qui diu, erigir-se en discursos objectivitzadors i, doncs, de caràcter exclusiu (Riera 1993: 38).

I unes pàgines més endavant conclou:

És, doncs, des d'aquesta constatació [...] que proposa el dubte sistemàtic [...] un escepticisme que és, alhora, un antídoto contra el dogmatisme i una proposta de moralitzar la raó (Riera 1993: 52).

Fets i valors, moral i raó. Moralitzar la raó, diu Riera. Però parem esment a aquesta dualitat d'àmbits. La meua hipòtesi, i per la qual vull argumentar ací, és la següent. Fuster, amb, potser, certes incoherències si prenem l'obra fusteriana sincrònicament i com un tot, és un escèptic pel que fa a l'àmbit, diguem-ne (per abreujar), dels fets i és un relativista moral. És escèptic en tots els afers humans, que depenen dels homes (les «coses humanes», que diria Montaigne), però ho és per raons diverses. Per tal de començar a aclarir això, comparem aquests dos textos, per exemple i entre molts de possibles:

[...] tot fet històric posseeix més dimensions de les que podem descobrir en ell mateix. N'haurém de precisar les causes, els detalls i les conseqüències implicades i, malgrat tot, encara no l'hauríem esgotat [...] la visió que n'obtindríem seria incompleta, i per incompleta, falsa o falsejada... (Fuster 1991: 431).

L'ètica que ens han inculcat ens constreny a qualificar-ho de «defecte». ¿Què és un defecte? No se sap mai, és clar: allò que a tu no t'agrada a mi m'encanta, i veritat a l'una banda dels Pirineus, mentida a l'altra (Fuster 1965: 224).

Vegem la diferència entre aquests dos texts. Pel que fa als fets històrics, no podem tenir més que una visió parcial, incompleta, falsa per tant, ens diu Fuster. Però aquesta impossibilitat és epistemològica, depén de les nostre limitacions i de la gran complexitat del fenòmen, mai no tindrem la completa veritat, però això no vol dir que no hi hauria una tal descripció vertadera i completa si algú la poguera fer. Hi ha uns fets del món que farien que alguna descripció, que nosaltres no podem ni podem oferir mai, fóra vertadera. Es tracta d'una limitació humana, no d'un dèficit metafísic o de la inexistència d'aquest fets: les causes, els detalls. Compareu-ho amb la pregunta següent: quans litres d'aigua per metre quadrat van caure tal dia com avui al que ara és el terme municipal de Sueca fa mil vuit-cents trenta-set anys? Potser mai no ho sabrem, però això no vol dir que la pregunta no tinga una resposta (i una d'única) correcta. És a dir, respecte dels fets històrics, la posició de Fuster és realista –existeixen amb independència del nostre coneixement– i escèptica: mai no podem tenir-ne un coneixement complet, o el

que ve a ser el mateix, mai no tindrem coneixement. Potser quan el factor humà intervé, el coneixement és impossible, perquè els factors a considerar són tants i tan diversos que enunciar-los tots es fa impossible, però no se segueix d'ací que no hi haja veritat sobre ells, una veritat de la qual estem privats.

En canvi, pel que fa a les normes morals, no podem dir el mateix, no hi ha unes normes úniques i absolutes vàlides per a tots i a les quals cada societat i cada temps s'acosta més o menys. No hi ha una moral que siga la correcta, tinga realitzacions, materialitzacions o no. «No hi ha *una* Moral –diu Fuster– sinó diverses, moltes, moltíssimes morals» (1965: 228). I les seues normes no responen a fets del món independents dels homes, no hi ha fets morals que donen correcció a les normes morals particulars d'una època o un lloc. La correcció moral depén, en la seua opinió, de les determinacions històriques i culturals dels homes, no d'algun fenomen independent. Fixem-nos en la caracterització del defecte (moral) que ha fet en el text de dalt. Sembla equiparar el discurs ètic al discurs sobre els gustos. «Allò que a tu no t'agrada a mi m'encanta». A mi m'agrada el gelat de xocolata i a tu no, a tu t'agrada el de vainilla. Qui té raó? Tots dos, no hi ha un fet objectiu al qual apel·lar. Les coses són bones o dolentes –agraden o no– segon per a qui. Així, de la mateixa manera, en el discurs ètic, no hi ha fets ètics objectius que determinen la veritat amb independència de qui jutge. I els fets que poden donar-los l'encuny d'adequació relativa són, així i tot, d'una categoria ontològica diferent: econòmics, materials o de qualsevol altre tipus, però no morals. Respecte de la moral: antirealisme i relativisme sembla que és la seua posició.

Algú pot dir, però, que Fuster es proclama escèptic també, o sobretot, respecte de l'ètica. Davant d'això, voldria dir dues coses. Com molt bé ha dit Josep Iborra (1982), al nostre assagista no li interessava massa la pulcritud acadèmica de les coses, de les doctrines i les ideologies. No li interesava aprofundir, ni fer massa disquisicions, diguem-ne, escolàstiques. Quan Fuster es deia escèptic en el terreny de la moral, es considerava escèptic en el sentit ordinari (o més o menys) amb què es sol emprar la paraula i no justament pels especialistes en teoria del coneixement; és a dir, es reclamava escèptic en el sentit pràctic d'oposar resistència. Podríem dir que pretenia combatre dues grans fal·lacies en aquest terreny:

l'argument *ad baculum* i, sobretot l'argument *ad vericundiam*. Es deia escèptic per suspicacç, per enfrontar-se al criteri d'autoritat que era en realitat un criteri de poder, d'opressió.

En segon lloc, jo voldria intentar una explicació, ben connectada amb açò mateix, que fera compatible el seu relativisme amb el fet que ell es diga escèptic, malgrat la diferència entre ambdues postures que he denunciat. La idea és, a grans trets, la següent: atés que no hi ha veritats morals, almenys en el sentit absolut, és a dir, si no es tracta de veritats relatives a les morals particulars i des de les morals particulars, cal adoptar una actitud crítica i distanciada, escèptica, respecte de la moral particular de la nostra societat i el nostre temps; desconfiar d'allò que ens volen fer empassar com a veritat en termes absoluts. Tota moral particular respon a uns interessos, normalment als interessos dels poderosos i és per això que cal adoptar una actitud escèptica, desconfiada: no acceptar el que no ens convé, alhora que fem valdre com a correcte i legítim allò que sí que ens pot beneficiar.

Tanmateix, i a pesar de tot això, Fuster no és un partidari del «tot val» en moral. Justament perquè pensa que cal protegir-se d'aquestes morals dels poderosos, està pressuposant (i alguna cosa més) l'existència de valors reals i no sols d'interessos particulars; de fet, és la defensa d'aquests valors la que el mena a emprar l'escepticisme com a mètode. I aquests valors són els del «vell humanisme»: la plenitud dels drets i llibertats de l'home, arriba a dir.

Si Fuster és coherent respecte de tot això ho deixarem per a una altra ocasió o per a altres persones. Crec que, en el fons, és un realista moral⁸ respecte d'una petita parcel·la d'allò que anomenem «moral», i antirealista i relativista respecte de la resta. Potser és realista moral de debò respecte d'aquelles coses que tenen a veure amb els drets i llibertats de l'individu i antirealista respecte de les que són fruit del costum o de les tendències particulars de cadascú i que no afecten els drets dels altres. Però, com he dit, no desenvoluparé més això ací. De tota manera, ja coneixeu les seues matisacions respecte del seu escepticisme:

8. O caldria dir ací «ètic»? Sembla que Fuster no feia massa distincions entre «ètic» i «moral». Tampoc jo les he fetes ací.

Home –li deia en conversa a Toni Mollà–, l'escèpticisme no convé agafar-se'l radicalment del tot. Ja t'he dit abans que has de tenir un parell o tres de convicions. Amb això ja vas bé, ja. (Mollà 1992: 63)

ESCEPTICISME I ACCIÓ

S'ha qüestionat molt l'escèpticisme de Fuster pel que fa a la política, perquè es mostrava compromés. S'han dit coses com que «un escèptic de debò, és a dir, algú que només contempla i mira des de la vora, que no creu en res i dubta de tot, no s'hauria llançat a donar la cara en cada ocasió oportuna i inoportuna» (Mira 1995: 17); s'ha dit que era «un escèptic que creu en el seu país» (Josep Vicent Marqués, citat per Iborra: 2006). El problema una altra vegada és, com fa Mira, atribuir-li coses a l'escèptic que no li corresponen i massa coses que no li corresponen: és falsa la identificació de l'escèptic com «algú que només contempla i mira des de la vora, que no creu en res i dubta de tot», ja ho hem dit. L'escèptic per tant, no és algú que s'ho mira tot des de la vora; l'escèptic no és algú que, com l'ase de Buridan és queda parat i és mor de fam per indecís. L'escèptic no és un indecís; actúa, amb prevenció, amb cautela i distància crítica. Crec que Iborra l'encerta quan, comentant la crítica de Marqués, diu: «podem donar al mot «creure» un dels seus sentits bastant usuals: és a dir «creure» com l'equivalent d'«inclinat-se» per una determinada posició, de veure-hi una possibilitat raonable «malgrat» els factors en contra d'ella» (Iborra 2006: 132).

Potser tenen raó els que diuen que hi va posar més passió i més fervor dels que resulten compatibles amb l'escèpticisme, però de tota manera no se'l pot acusar, no es pot qüestionar el seu escèpticisme, pel fet que creguera més en unes posicions que en altres i així les defensara, que actuara per tal de defensar-les. Hom pot ser escèptic respecte de certes posicions i veure amb claredat que n'hi d'altres de danyoses. L'escèptic no és qui passa de tot, sinó qui «passa *en tot*» allò en que està: actua, però mantenint sempre cert distanciament crític. L'escèptic no és, o no és necessàriament equidistant, creu, pren posició, però no oblida que n'hi ha d'altres, que la que ha pres no és l'única, en considera contínuament les

possibles mancances i les fortaleces de les posicions rivals. L'escèptic no és un individu quiet, inactiu i merament contemplatiu. Acció i escepticisme no són incompatibles. L'escepticisme només és incompatible amb l'acció irreflexiva, abrandada i acrítica.

És curiós, en aquest sentit el que diu Fuster en una entrevista amb Antoni Serra de 1963:

Por escepticismo no se debe entender, erróneamente, un malentendido manfutismo [...] el escepticismo implica una actitud crítica, con una indudable preocupación por la problemática viva, del momento, que, en consecuencia, lleva a desenmascarar mitos y, si es posible, a la destrucción de los mismos. No significa, pues, el desentenderse de las realidades y de los problemas, todo lo contrario. (Serra 2003)

UN ESCÈPTIC ENTRE FERVOROSOS

Fuster ha tingut un destí desafortunat per a un escèptic. Va ser un intel·lectual compromés entre la barbàrie enfervorida del seu temps, que no acceptava, en absolut, aquests distànciaments crítics i irònics. La crítica era traïció. Aquell enfervoriment el va convertir en l'enemic públic número u per a cert sector de la societat i el va fer víctima d'atacs de tota mena: li van fer pagar a bastament la seua actitud crítica. Però si trist és trobar-se amb una oposició, bàrbara, fanàtica i enfervorida, també és trist que els teus partidaris siguen igualment fervorosos i que vegem la teua obra com una espècie de bíblia o relíquia a adorar. Perquè tractar l'obra, de qui siga, com un objecte de culte acrític, és convertir-la en una relíquia: quelcom que es venera, però no es toca. Jo procedisc del camp de la filosofia analítica. En el meu àmbit, si algú fa una ponència i, en acabar, no rep cap objecció, considera que no ha dit res d'interessant. Les idees, per tal que es mantinguen vives, han de ser sospesades, avaluades, criticades i objectades si cal. En uns terrenys com són els de la filosofia o el de les idees en general, on dir res que siga mitjanament correcte és tan difícil i on tot és sempre provisional, tothora es poden trobar mancances i consideracions que es poden millorar. A algú que propugnava l'esforç per trobar objeccions, no

se li fa cap favor, no se'l valora com cal acceptant les seues posicions de manera acrítica, dogmàtica per tant. El que cal fer amb l'obra de Fuster és allò que la seua mateixa estructura demana, entrar en un «diàleg raonable». Conste que parle, en general, del Fuster assagista, no vull entrar ara en consideracions que tenen a veure amb la «qüestió nacional» en la qual no he entrat. Parle del tot i no de l'única part en què la majoria, i per desgràcia, pensa en exclusiva.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BAGHRAMIAN, Maria (2004): *Relativism*, London/New York, Routledge.
- BLASCO, Josep Lluís (2004): *La nau del coneixement*, Catarroja, Afers.
- BLASCO, Júlia (2002): *Joan Fuster: converses filosòfiques*, València, Tres i Quatre.
- CALAFORRA, Guillem (2006): *Dialèctica de la ironia. La crisi de la modernitat en l'assaig de Joan Fuster*, València, Universitat de València.
- FUSTER, Joan (1965): *Causar-se d'esperar*, Barcelona, Editorial A.C.
- (1969): *Obres completes II. Diari 1952-1960*, Barcelona, Edicions 62.
- (1978): *Diccionari per a ociosos*, Barcelona, Edicions 62.
- (1991): *Obres Completes I. Llengua, literatura, història*, Barcelona, Edicions 62, 3a ed.
- (1993): *Sagitari*, Alzira, Bromera.
- (2003): *Judicis finals*, València, Publicacions de la Universitat de València-Càtedra Joan Fuster.
- (2003): *De viva veu*, Catarroja, Afers.
- GARCIA, Ernest (2009): «La societat valenciana mig segle després», dins Gustau Muñoz (ed.), *Joan Fuster i l'anàlisi de la realitat social*, València, Universitat de València.
- IBORRA, Josep (1982): *Fuster portàtil*, València, Tres i Quatre.
- (2006): «Fuster i Montaigne», dins Vicent Simbor (ed.), *Joan Fuster: relacions personals, relacions literàries*, València, Universitat de València, 127-144.

- KLEIN, Peter (2009): «Skepticism», *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2009 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2009/entries/skepticism/>>.
- MIRA, Joan Francesc (1995): «Sobre Joan Fuster, el país i la política», dins Joan Fuster, *Un país sense política*, Alzira, Bromera, 5-19.
- MOLLÀ, Toni (1992): *Joan Fuster. Converses inacabades*, València, Tàndem.
- RIERA, Antoni (1993): *La raó moral de Joan Fuster*, Barcelona, Curial.
- ROIG, Montserrat (2003): *Personatges: Sr. Fuster*, TVE-Catalunya (21-XII-1977), dins Joan Fuster, *De viva veu*, Catarroja, Afers, 197-214.
- SERRA, Antoni (2003): entrevista a *Última hora*, Mallorca (31-VIII-1963), dins Joan Fuster, *De viva veu*, Catarroja, Afers, 129-134.
- SEXTO EMPÍRICO (1993): *Esbozos pirrónicos*, Madrid, Gredos.
- SIMBOR, Vicent (ed.) (2006): *Joan Fuster: relacions personals, relacions literàries*, València, Universitat de València
- SÒRIA, Enric (2003): «D'un escèptic en un país de fervorosos», dins Joan Fuster, *De viva veu*, Catarroja, Afers, 9-19.

*Pensar la nostra actualitat:
Joan Fuster i la filosofia*

Neus Campillo (ed.)

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ de l'editorial.

© Els autors, 2010

© De la fotografia de la coberta:

Arxiu Joan Fuster (Sueca)

© De la present edició:

Universitat de València, 2010

www.uv.es/publicacions

publicacions@uv.es

Producció editorial: Maite Simon

Disseny de l'interior: Inmaculada Mesa

Maquetació i disseny de la coberta: Celso Hernández de la Figuera

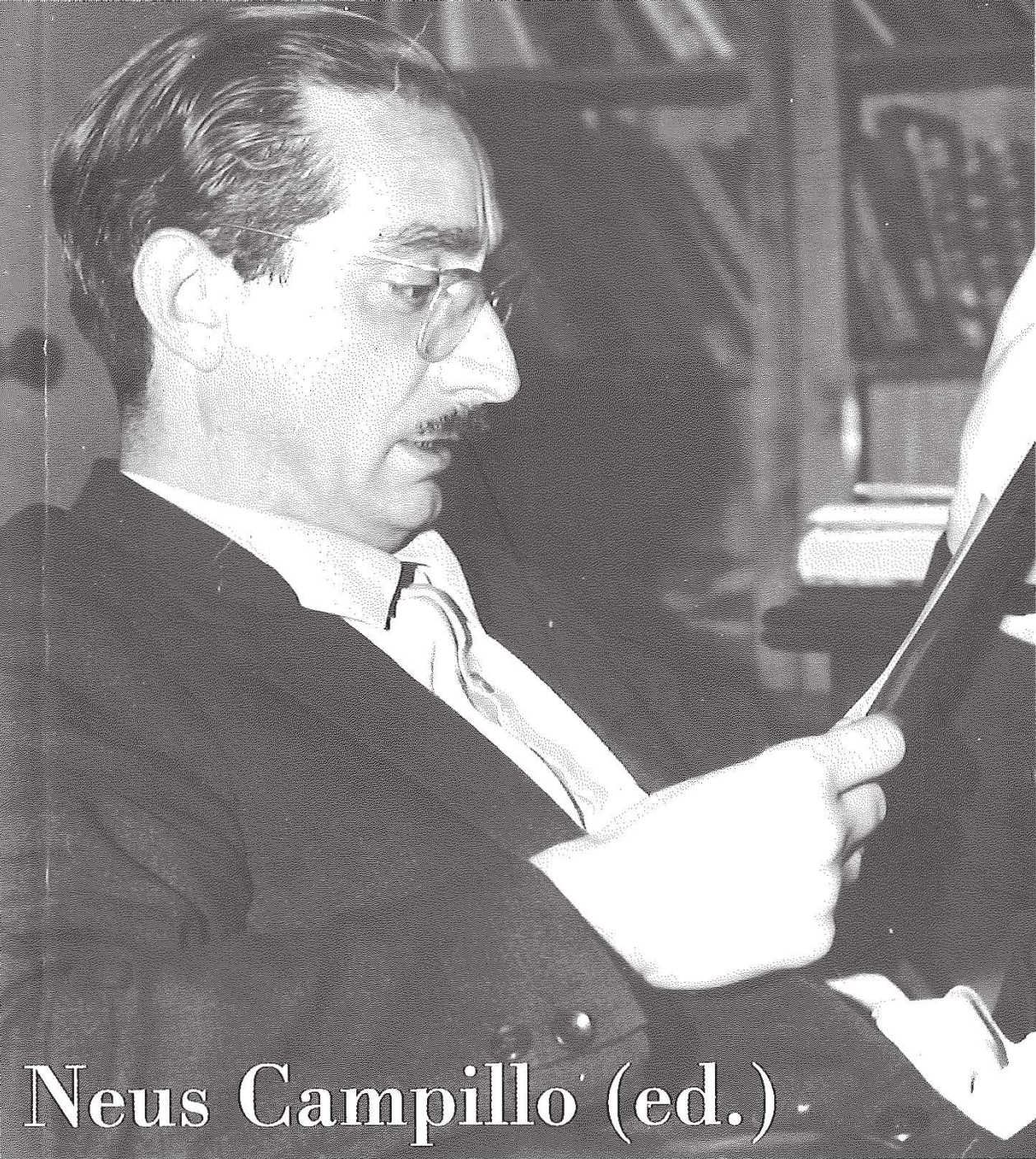
ISBN: 978-84-370-7841-0

Dipòsit legal: V-3984-2010

Impressió: Impremta Palàcios

Índex

Introducció de <i>Neus Campillo</i>	9
JOSEP-MARIA TERRICABRAS	
<i>Fuster o la mirada crítica</i>	21
TOBIES GRIMALTOS	
<i>Fuster, un escèptic entre fervorosos</i>	37
MARGARITA BOLADERAS	
<i>L'ètica del segle XXI segons Joan Fuster</i>	57
MERCÈ RIUS	
<i>El descrèdit de la realitat i la filosofia</i>	75
ANTONI RIERA	
<i>L'obra de Joan Fuster, composició amb baix continu</i>	101
JOAN FUSTER	
<i>La filosofia i els filòsofs</i>	125

Neus Campillo (ed.)

Pensar la nostra actualitat

Joan Fuster
i la filosofia